

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลังและความเป็นมา

สุนทรภู่เป็นกวีที่ได้รับยกย่องจากองค์การศึกษาศาสนศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ให้เป็นกวีเอกของโลก ทางราชการได้จัดงานเฉลิมฉลอง 200 ปีสุนทรภู่กวีเอกระหว่างวันที่ 26 มิถุนายน 2529 เป็นต้นไปจนถึงวันที่ 25 มิถุนายน 2530 ซึ่งนับเป็นความภาคภูมิใจของชาวไทยทั้งชาติ

ผลงานชิ้นเอกของสุนทรภู่ ที่ได้รับยกย่องมากที่สุดคือ นิทานคำกลอนเรื่อง พระอภัยมณี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ใน “คำอธิบายว่าด้วยเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่” ตอนหนึ่งว่า “ในบรรดาหนังสือบทกลอนที่สุนทรภู่แต่งไว้ถ้าจะลองให้ผู้อ่านซึ่งขาดว่าเรื่องไหนเป็นดีกว่าเพื่อนก็น่าจะเห็นยุติต้องกันโดยมากกว่าเรื่องพระอภัยมณีเป็นดีที่สุด เพราะเป็นหนังสือเรื่องยาวแต่งดีทั้งกลอนทั้งความคิดที่ผูกเรื่อง”

ได้มีผู้สนใจศึกษาวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีในแง่มุมต่างๆมากมาย เช่น ศึกษาในแง่ที่มาของเรื่อง การสะท้อนเหตุการณ์ จินตนาการ สุภาพสันต์ บทอัศจรรย์ ลีลากลอน อัจฉริยภาพ ความเชื่อ และอื่นๆ หลายแง่มุม ยกเว้นเรื่องเกี่ยวกับพุทธปรัชญายังไม่พบว่าเคยมีผู้ศึกษามาก่อน สุนทรภู่มีชีวิตอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นั้น ทองหล่อ กัลยไม้ ณ อยุธยา (2525 : 3 - 4) กล่าวว่า

มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้อันเป็นทั้งความคิด ความเชื่อภายใต้อุดมการณ์ สังคมพุทธศาสนาและค่านิยมตามประเพณีในสังคมขณะนั้น..... แนวความคิดหรือหลักการในพุทธศาสนา เช่น เรื่อง อริยสัจเรื่องสามัญไตรลักษณ์ เรื่องกฎแห่งกรรม นับว่ามีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของสังคมไทยเป็นอย่างยิ่ง

ระบบความคิดความอ่าน ความเชื่อทัศนคติต่อโลกและชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ ซึ่งเรียกว่า “โลกทัศน์” ของคนไทย มีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า “ปรัชญา” ส่วนสำคัญของคนไทยได้มาจากพุทธศาสนานั่นเอง

ในประเด็นความสัมพันธ์ของปรัชญากับคนไทยนี้ จินดา จันทรแก้ว (2532 : 115) กล่าวว่

สิ่งที่เรียกว่าปรัชญา (หรือ Philosophy) ในทัศนะของคนไทยก็คือ หลักการ ดำรงชีวิตในภาวะของชีวิตที่ดำเนินไปในปัจจุบัน หรืออีกนัยหนึ่งเป็นเรื่องของ ปัญญาความรู้สำหรับดำเนินชีวิต เพื่อให้เกิดผลดีงามในชีวิตนี้และสังคมนี้ และ ข้อนี้สอดคล้องกับลักษณะพุทธธรรมที่เน้นความรู้เพื่อชีวิต มิใช่ความรู้เพื่อความรู้ เช่นปรัชญาตะวันตก

โลกทัศน์และปรัชญาของสุนทรภู่ก็น่าจะได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะเรื่องคุณค่าและจุดหมายของชีวิตเรื่องบุญ-บาป และสังสารวัฏ

ผู้วิจัยจึงมีความเชื่อมั่นว่า นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่มิใช่เป็นเพียงเรื่องเรื่งมยธรรมดา หากมองลึกลงไปในแง่มุมของพุทธปรัชญาเถรวาท คงจะมีความหมายลึกซึ้งที่คนทั่ว ๆ ไปมองข้าม เพราะแม้แต่เพลิดเพลินอยู่กับลีลาอันไพเราะของ บทกลอน การค้นหาคุณค่าของพระอภัยมณีโดยอาศัยความรู้พุทธปรัชญาเถรวาท จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจและท้าทายความสามารถของผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง

วัตถุประสงค์ในการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภูู่ ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

กวี ศิริธรรม (2521) ได้ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย เรื่อง “หลักคำสอนของศาสนาเซนในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลการวิจัย นอกจากจะแสดงหลักคำสอนของศาสนาเซนที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนามาแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงส่วนแตกต่างระหว่างศาสนาเซนและพุทธศาสนาอย่างชัดเจนด้วย

จินดา จันทร์แก้ว (2532) อธิบายความหมายของปรัชญาไทยเริ่มตั้งแต่ความหมายของปรัชญา ลักษณะทั่วไปของปรัชญาไทย กำหนดลักษณะทั่วไปของปรัชญาไทยปรัชญาไทยสมัยต่าง ๆ และมีภาคผนวกปรัชญาไทยในตอนท้ายเรื่อง ผู้เขียนกล่าวว่า เนื่องจากอิทธิพลคำสอนในทางพุทธศาสนามีลักษณะสอดคล้องกันกับแนวคิดแบบปรัชญาไทยมากที่สุด บรรพบุรุษของเราจึงได้ยึดแนวพุทธปรัชญาเป็นแนวพัฒนาปรัชญาของตน

เดือน คำดี (2534) ได้เสนอแนวความคิดทางพุทธปรัชญาในรูปแบบใหม่ซึ่งต่างจากที่เคยใช้กันมาเป็นประเด็นกล่าวคือได้แสดงให้เห็นแก่นพุทธปรัชญา ซึ่งถือว่าเป็นแม่บทและเป็นศูนย์กลางแห่งคำสอนของพระพุทธองค์อย่างบริสุทธิ เรียงลำดับส่วนให้เห็นว่าพุทธธรรมในฐานะปรัชญาสามารถจัดลงในส่วนที่เป็นอภิปรัชญาส่วนที่เป็นญาณวิทยา และส่วนที่เป็นจริยศาสตร์ตามระบบของตะวันตก

พระมหาประยูรธมฺมจิตฺโต (2532) ได้กล่าวถึงพุทธปรัชญาเถรวาทในส่วนที่เป็นอภิปรัชญา (Metaphysics) ญาณวิทยา (Epistemology) และจริยศาสตร์ (Ethics) และสรุปในบทส่งท้ายว่า การศึกษาอภิปรัชญา ญาณวิทยาและจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาททำให้เราทราบว่พุทธปรัชญาเถรวาทมีลักษณะเป็นปรัชญาชีวิต ฐานแห่งความคิดพุทธปรัชญาเถรวาทอยู่ที่การสร้างว่ความสมเหตุสมผลให้แก่วิถีการดำเนินชีวิตเพื่อการดับทุกข์

ชลธิรา กลัดอยู่ (2519) ได้ศึกษาเรื่อง “ลิลิตพระลอ : การศึกษาวิจารณ์ตามแนวพุทธปรัชญา” ตีพิมพ์ใน รักเมืองไทย เล่ม 1 ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ศึกษาวิจารณ์เรื่อง ลิลิตพระลอ ตามแนวพุทธปรัชญาไว้อย่างน่าสนใจ และให้แนวทางในการศึกษาวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ตามแนวพุทธปรัชญาเป็นอย่างดี

พรณี บุตรบำรุง (2532) ได้ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “พุทธปรัชญาในนวนิยายของแฮร์มันเฮสเส” โดยศึกษาปัจจัยสำคัญที่ทำให้เฮสเสมีความคิดแนวพุทธปรัชญาประกอบกับศึกษาวิเคราะห์ความคิดตามแนวพุทธปรัชญาที่ปรากฏในงานนวนิยายของเฮสเส และศึกษาวิเคราะห์งานนวนิยายของเฮสเส 2 เรื่อง ได้แก่ ลีทธารณะ (Siddhartha) และสเตปเปินวูลฟ์ (Steppenwolf)

พระมหาสม ภูมิ (2530) ได้เขียนบทความไว้ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระครูเจติยาภิวัฒน์ (คำข่อง จันทปฺปิโต) เรื่อง “คุณค่าแห่งชีวิตของมนุษย์” แปลถอดใจความและเรียบเรียงขึ้นตามแนววิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ซึ่งเขียนเป็นภาษาอังกฤษ โดยผู้เขียนเองหนังสือเล่มนี้เปรียบเทียบกับคุณค่าชีวิตมนุษย์ของแนวคิดในลัทธิฮินดู และพระพุทศาสนาไว้อย่างน่าสนใจ

พระราชวรมณี (2529) ได้เขียน พุทธธรรม อธิบายพุทธศาสนา เรียงเนื้อหาตามลำดับหลักธรรมโดยแบ่งออกเป็น 2 ภาคใหญ่ๆ คือ ภาค 1 มีขณธรรมเทศนาประกอบด้วย ตอน 1 ชีวิตคืออะไร ตอน 2 ชีวิตเป็นอย่างไร ตอน 3 ชีวิตเป็นไปอย่างไร ตอน 4 ชีวิตควรเป็นอย่างไร ภาค 2 ตอน 5 ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร

ลลนา อัศวรุ่งนิรันดร์ (2527) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “สัจจะในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท” กล่าวว่า พุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาทมีทรรศนะในเรื่องสัจจะหรือความจริงอยู่ 2 ระดับ คือ ความจริงในระดับปรมาตถ์ ซึ่งเรียกว่า ปรมาตถสัจจะ และ ความจริงในระดับสมมติ ซึ่งเรียกว่า สมมติสัจจะ ปรมาตถสัจจะเป็นเรื่องของความจริงตามธรรมชาติของสภาวธรรมแท้ ๆ ของสิ่งทั้งปวง อันได้แก่ รูปธรรม และนามธรรม ซึ่งแยกย่อยเป็นจิต เจตสิก รูป นิพพาน ความจริงระดับนี้มิได้ขึ้นอยู่กับการรับรู้ หรือการกำหนดของมนุษย์ไม่ว่าจะมีผู้ใดเข้าไปรู้ความจริงนี้หรือไม่ก็ตาม ความจริงนี้ยังคงมีอยู่และเป็นจริงตามสภาวะเช่นนั้นตลอดไป ส่วนสมมติสัจจะจะเป็นความจริงที่มีรากฐานอยู่บนการกำหนดสมมติของมนุษย์ จึงเปลี่ยนแปลงและถูกยกเลิกได้

วนิดา ธนศุภานูเวช (2522) ได้วิเคราะห์ไว้ในวิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “มนุษย์ตามทัศนะของพุทธปรัชญา” สรุปได้ว่าสาระสำคัญของคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นการให้ความแจ่มแจ้งเกี่ยวกับสัจธรรมแห่งชีวิตและมีหลักปฏิบัติที่เป็นแนวทางในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพื่อบรรลุประโยชน์และความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคตจนถึงระดับสูงสุดที่ชีวิตมนุษย์จะพึงเข้าถึงได้คือการบรรลุสภาวะ “นิพพาน” อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง

วิจิตร เกิดวิศิษฐ์ (2519) ได้วิเคราะห์เรื่อง “ปรัชญาการศึกษาของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท” สรุปได้ว่าธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ คือ ทุกข์ จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทัศนะของพุทธศาสนาก็คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์

เรือโทหญิงสุมาลี อิมตระกูล (2519) ได้ทำวิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “ทรรศนะเรื่องศูนยตาของนาคคารุณ” สรุปว่าพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น 2 นิกายใหญ่ ที่สำคัญคือ นินยาน(เถรวาท) และมหายาน(อจารยวาท) เป็นนิกายที่เกิดขึ้นภายหลัง มหายนามีทรรศนะที่แตกต่างจากเถรวาท คือ ทรรศนะในเรื่องการเป็นพระโพธิสัตว์และเป็นพระอรหันต์ เถรวาทมีความเชื่อว่าการบรรลุนิพพานเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลที่ต้องลงมือปฏิบัติให้เข้าถึงหรือบรรลุด้วยตนเองจะอาศัยผู้อื่นช่วยให้บรรลุไม่ได้ แต่มหายานมีความเห็นว่า วัตถุประสงค์ของการบรรลุนิพพานนั้นหาใช่จะดับทุกข์ให้ตนเอง

เท่านั้นไม่ แต่จะต้องดำรงตนเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ของสัตว์โลกให้หมดเสียก่อน แล้วตนเองจึงจะเข้าสู่นิพพานได้

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีฯ (2524) ได้ทรงวิจัยเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “ทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางความหมายของศัพท์ว่า บารมี ตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่แต่งขึ้นในยุคต่าง ๆ

นอกจากนี้ โสภณ ศรีภักษดาพร (2526) ได้วิเคราะห์เรื่อง “กายและจิตในพุทธปรัชญา” เริ่มจากความจริงของสภาวะชีวิตมนุษย์ซึ่งได้แก่ความแก่ความเจ็บป่วยและความตาย สภาวะของชีวิตดังกล่าวเป็นสิ่งคอยบั่นทอนความสุขที่มนุษย์จะพึงได้ในขณะที่ยังมีชีวิต สภาวะของชีวิตดังกล่าวนี้ทำให้มนุษย์ต้องวิ่งวุ่น กระเสือกกระสนเพื่อที่จะหนีหนีหรือหาทางแก้ไข แต่ก็ทำได้เพียงเยียวยาหรือบรรเทาได้เพียงชั่วคราวครั้งชั่วคราวเท่านั้น

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษานี้จะทำให้เห็นว่ากวีได้อาศัยพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นพื้นฐานในการแสดงทัศนคติต่อมนุษย์และต่อชีวิตในพระอภัยมณีอย่างไร และทำให้บทประพันธ์นี้มีคุณค่าอย่างไร

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตทางด้านข้อมูล

การศึกษาวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีในทางพุทธปรัชญาเถรวาทจะศึกษาจากข้อมูลที่เป็นเอกสารประเภทหนังสือ วิทยานิพนธ์และวารสาร ดังนี้

1.1 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติสุนทรภู่และวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณีจะยึดข้อมูลของคณะกรรมการอำนวยการโครงการฉลอง 200 ปี กวีเอกสุนทรภู่ในหนังสือ 200 ปี สุนทรภู่ประวัติสุนทรภู่ของพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) และยึดหนังสือวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ฉบับตีพิมพ์ พ.ศ. 2515 เป็นหลัก

1.2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญาและพุทธปรัชญาเถรวาท

2. ขอบเขตในการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะศึกษาในหัวข้อต่อไปนี้

- 2.1 สุนทรภู่กับพุทธปรัชญาเถรวาท
 - 2.1.1 พื้นฐานชีวิตของสุนทรภู่
 - 2.1.2 ข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับพุทธปรัชญาเถรวาทของสุนทรภู่ในงานประพันธ์
- 2.2 พุทธปรัชญาเถรวาท
 - 2.2.1 อภิปรัชญา
 - 2.2.2 ญาณวิทยา
 - 2.2.3 จริยศาสตร์
- 2.3 การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญาเถรวาทในพระอภัยมณี
 - 2.3.1 อภิปรัชญา
 - 2.3.2 ญาณวิทยา
 - 2.3.3 จริยศาสตร์

ข้อตกลงเบื้องต้น

ผู้วิจัยจะใช้พุทธธรรมเป็นคำไวพจน์กับ พุทธปรัชญา และพุทธธรรมของนิกายหินยาน (เถรวาท) ก็คือ พุทธปรัชญาเถรวาท

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. กรรม

หมายถึงการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ความตั้งใจ หรือจงใจกระทำดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ขุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม การกระทำที่ดี เรียกว่ากรรมดี(กุศลกรรม)ที่ชั่วเรียกว่ากรรมชั่ว(อกุศลกรรม) จำแนกออกไปตามทวาร คือทางที่กรรมมี มี 3 ทวาร คือ

- 1.1 กายกรรม การกระทำทางกาย
- 1.2 วจีกรรม การกระทำทางวาจา
- 1.3 มโนกรรม การกระทำทางใจ

2. เถรวาท

หมายถึง วาทะหรือลัทธิของพระเถระนิกายพระพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือตามคติที่พระอรหันต์ พระพุทธสาวก ได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่ พระพุทธศาสนาที่นับถือแพร่หลายในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชา เถรวาทเรียกชื่ออย่างอื่นว่า หินยาน หรือ “พระพุทธศาสนาฝ่ายทักษิณนิกาย”

3. ธรรม

หมายถึง หลักความจริงที่มีอยู่เป็นไปตามธรรมชาติของมัน พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วนำมาเปิดเผยแสดงไว้

4. พุทธปรัชญา

หมายถึง หลักธรรมและคำอธิบายหลักธรรมในศาสนาพุทธ หลักธรรมในศาสนาพุทธเรียกว่า พุทธธรรม พุทธพจน์ หรือพระธรรมวินัย ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติหรือสั่งสอนไว้ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งได้แก่คำอธิบายหลักธรรมโดยพระสาวก หรือพุทธศาสนิกชน เพื่อชี้แจงเนื้อหาที่ลุ่มลึกและสลับซับซ้อนให้เป็นที่เข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้มีสติปัญญาน้อย คำอธิบายนี้เรียกว่า อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกาและทัศนะต่าง ๆ เช่น คำอธิบายของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นต้น

5. มหายาน

เป็นนิกายที่เกิดขึ้นภายหลังเถรวาท ได้พัฒนาตัวเองมาจากพวกมหาสังฆิกะ ซึ่งแยกตัวออกจากเถรวาทในสังคายนาครั้งที่ 2 ประมาณ 100 ปี หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ลัทธิมหายานบางครั้งก็เรียกว่า “พระพุทธศาสนาฝ่ายอุตตรนิกาย” เพราะได้แพร่ไปทางกลุ่มประเทศฝ่ายเหนือ คือ ฮิเบต เอเชียกลาง จีน เกาหลี และญี่ปุ่น

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และเสนอผลการศึกษาในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

- 1) ศึกษาวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี

- 2) ศึกษาปรัชญา พุทธปรัชญา พุทธปรัชญาเถรวาท จากหนังสือ เอกสารและวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง
- 3) ศึกษาพื้นฐานทางพุทธปรัชญาเถรวาทของสุนทรภู่
- 4) วิเคราะห์ จัดหมวดหมู่ และอธิบายพุทธปรัชญาเถรวาทที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี ว่าแสดงทัศนะของกวีอย่างไรและทำให้งานมีคุณค่าอย่างไร
- 5) สรุปผลการค้นคว้า อภิปราย และเสนอแนะ